

VOQELIKNI REALISTIK AKS ETTIRISHDA ILMIY TAFAKKURNING ROLI YUSUF SHOMANSUR TALQINIDA

*Tursunoy Jarkinova Abdumajitovna, ToshDO‘TAU tayanch
doktoranti*

THE ROLE OF SCIENTIFIC THINKING IN THE REALISTIC REFLECTION OF REALITY IS INTERPRETED BY YUSUF SHOMANSUR

*Tursunoy JARKINOVA Abdumajitovna, PhD student of
TashDO‘TAU*

РОЛЬ НАУЧНОГО МЫШЛЕНИЯ В РЕАЛИСТИЧЕСКОМ ОТРАЖЕНИИ РЕАЛЬНОСТИ ИНТЕРПРЕТИРУЕТ ЮСУФ ШОМАНСУР

*Турсуной Жаркинова Абдумажитовна, аспирантка
ТашДО‘ТАУ*

<https://orcid.org/0009-0008-2368-8377>

tursunoyjarkinova@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Yusuf Shomansurning munaqqid sifatidagi ijodiy izlanishlari haqida fikr yuritiladi. Unda voqelikni realistik aks ettirishda ilmiy tafakkurning roli haqida ijodkorning qarashlari berilgan. Maqsud Shayxzoda, Izzat Sulton ijodida ilmiy asarlarning ta'siri qay darajada bo'lganligini Yusuf Shomansur qanday talqin qilganligi haqida fikr-mulohazalar berilgan.

Kalit so'zlar: munaqqid, proza, poeziya, romantizm, realizm, monografiya, pyesa, novatorlik

Abstract: This article discusses the creative research of Yusuf Shomansur as a critic. It contains the author's views on the role of scientific thinking in realistic reflection of reality. Opinions are given about how Yusuf Shomansur interpreted the influence of scientific works on the works of Maqsud Sheikhza and Izzat Sultan.

Key words: criticism, prose, poetry, romanticism, realism, monograph, play, innovation

Аннотация: В данной статье рассматриваются творческие поиски Юсуфа Шомансура как критика. В ней изложены взгляды автора на роль научного мышления в реалистическом отображении действительности. Приводятся мнения о том, как Юсуф Шомансур интерпретировал влияние научных трудов на творчество Махсуда Шейхзы и Иzzата Султана.

Ключевые слова: критика, проза, поэзия, романтизм, реализм, монография, пьеса, новаторство.

KIRISH (VVEDENIE / INTRODUCTION).

Yusuf Shomansurning munaqqid sifatidagi qalami o'z ustida qilingan tinimsiz mehnat natijasida o'tkirlashib boradi. Uning adabiy-estetik dunyoqarashi ijoddan ijodga, taqrizdan maqolaga, maqoladan risolaga qarab kengayib boradi. Yusuf Shomansurning akademik Naim Karimov rahbarligida himoya qilgan "Voqelikni realistik aks ettirishda ilmiy tafakkurning roli"¹[1] mavzusidagi

dissertatsiyasida ilmiy salohiyati yuksalgan, tafakkur doirasi kengaygan mutaxassisni ko'ramiz. Tadqiqot ishi Maqsud Shayxzodaning ijodida realizmning boyishi, undagi novatorlikning ahamiyati, Izzat Sulton ijodida realistik tasvir san'atining o'rni, Pirmqul Qodirovning prozasi haqidagi boblarga ajratilib, undagi fikrlar ilmiy dalillarga, tahlillarga asoslanganligi jihatidan bizga qimmatlidir. Yusuf Shomansur ham ijod, ham tanqidchilik borasida

¹ Юсуф Шомансур. Воқеликни реалистик акс этиришда илмий тафаккурнинг роли: филол. фан. кандидати ...дисс. – Тошкент, 1973 – 158 б.

munosib o'rniga ega bo'lgan o'zbek adabiyotining yetakchi vakillarini sanar ekan, ularning qatoriga Hamza, A.Qodiriy, G'afur G'ulom, Oybek, Hamid Olimjon, Maqsud Shayxzoda, Izzat Sulton, Pirimqul Qodirovlarni kiritadi. Maqsud Shayxzodaning poetik ijodi, Izzat Sulton dramaturgiyasi, Pirimqul Qodirov prozasiga alohida etibor qaratadi. Ularning adabiy-tanqidiy maqolalari nazariy teranligi, o'tkir mulohazalarga boyligi bilan alohida ajralib turishiga diqqatini qaratadi. Tadqiqot obyekti qilib uch olim-yozuvchining asarlari olinadi. Asarning birinchi bobi "Romantizmdan realizmga", "Realizmning boyishi", "Lirik qahramonning ruhiy olami", "Fidoyi qahramon obrazi" kabi qismlardan iborat. Yusuf Shomansur birinchi faslda o'zbek adabiyotining romantizmdan realizmga o'tish bosqichi haqida gapirar ekan, asosiy tur sanalmish poeziyaning o'rni haqida to'xtaladi. Unga shunday ta'rif beradi: "Poeziya hayotni odatda oliyjanob insoniy tuyg'ular silsilasida tadqiq etadi. Hayot hodisasi haqqoniy ehtirolar prizmasidan o'tsagina poeziyaga aylanadi. Poeziyaning o'ziga xos birinchi muqaddas xususiyati shunda. Nazm shakliga kirgan, lekin haqqoniy poetik jozibaga ega bo'lmagan tizmalar shuning uchun ham hamma davrlarda poeziyaga yot bo'lib kelgan. Aksincha, hamma nozik va chin tuyg'ular ham she'riyatga aylanavermaydi. Negaki, poeziya tuyg'ularning o'ziga xos shakl me'yorini talab qiladi, boshqa janrlar "ayta olmagan" gapni xuddi shu yo'sinda aytishga imkon topadi"[2]².

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОДОЛОГИЯ / MATERIALS AND METHODS). Yusuf Shomansur tadqiqotchi sifatida poeziyada hayot hodisalarni ifodalashda XVIII asrgacha romantizmdan foydalanib kelinganligi aytar ekan, XIX asrga kelib, poetic ijodda tub burilish yuz berganligini ta'kidlaydi, ya'ni ijodkorlar xalq dardini, og'ir hayot qiyinchiliklarini, ijtimoiy tengsizlik sabablarini aniqroq ko'rishga va konkretrroq ifodalay boshlaganligini yozadi. Realizmning bunday xususiyatlarini Maqsud Shayxzoda she'riyati misolida ochiqlab beradi. Urush davrida yaratilgan "Kurash nechun?", "Berlinda sud bo'lg'usi", "Kapitan Gastello", "Pxyenanning qoni" singari she'rlari o'zining

gumanistik pafosi bilan, oliyjanob g'oyalarning tantanasiga ishonch ruhi, she'riy tuzilishidagi yangi-yangi izlanishlari bilan ajralib turishini qayd etadi. Shayxzoda she'riyatining o'sishida Mayakovskiyning ta'siri masalasi alohida tahlil qilinadi. Bunda muhim omillar sifatida shoirning ijodi haqida Shayxzodaning "Yangi tip shoir", "Sovet she'rlarining ustoz", "Sovet poeziyasining klassigi", "Mayakovskiy – she'riyatimiz bayrog'i", "Mayakovskiy va o'zbek sovet adabiyoti", "Yangi shuur va she'r kuychisi", "Shoirning tirik ovozi", "Hamisha tirik" kabi maqolalarida san'atkorning poeziyasi chuqur tahlil qilinganligini ta'kidlaydi: "Shayxzoda olim sifatida poeziyaning yuksalishida, parvoz qilishida madad beradigan omillarni tekshirar ekan, ularni uch katta tarmoqqa ajratadi: klassik adabiyot an'alarini o'rganish, xalq ijodiyoti sirlaridan voqif bo'lish va hozirgi zamon rus she'riyatining novatorona yutuqlarini izma-iz tahlil qilish. 20-yillarning o'rtalarida o'zbek adabiyotiga kirib kelgan boshqa qator shoirlar singari u ham dastlab hozirgi rus poeziyasining tajribalaridan ozuqa oladi, estetik tasavvurlarini oshirib, ijodiy kuchini, qalamini sinab ko'radi. Shundan keyingina u o'zbek klassik adabiyoti an'alariga murojaat etadi. Shu narsa Shayxzoda poeziyasida realizmning shakllanishi va kuchga to'lishida o'z aksini topadi"[3]³. Yusuf Shomansur ustoz Shayxzoda she'riyatining ildizlarini uning adabiy-tanqidiy maqolalariga bog'laydi. Rus poeziyasining novatorlik an'alarini Mayakovskiy ijodini tahlil qilish jarayonida o'rgangan bo'lsa, klassok she'riyatda realistik tasvir masalalarini Alisher Navoiy asarlarini tekshirish jarayonida tadqiq etganligi alohida ahamiyat beradi. Realistik an'analarning ta'siri yaqqol sezilgan she'rlari sirasiga esa "Muallim", "Quyosh, oy, qiz", "Suv qissasi", "Olma", "Ko'zlar" ni kiritadi. Shayxzoda poeziyasining uchinchi irmog'i sanalmish xalq og'zaki ijodining ta'sirini "Toshkentnoma" dostoni misolida tahlil qiladi. Shuningdek, olim "Navoiy ijodida folklor motivlari" ilmiy kitobini yozish jarayonida o'zlashtirgan bilimlarni o'z ongiga ham juda chuqur singdirib olganligi sababli ham asarlarida xalq og'zaki ijodining xazinalaridan bahramand bo'lganligini yaqqol sezish

² Юсуф Шомансур. Вокеликни реалистик акс этиришда илмий тафаккурнинг роли: филол. фан. кандидати ...дисс. – Тошкент, 1973 – Б. 9.

³ Юсуф Шомансур. Вокеликни реалистик акс этиришда илмий тафаккурнинг роли: филол. фан. кандидати ...дисс. – Тошкент, 1973 – Б. 26.

mumkinligini yozadi. “Kapitan Gastello”da klassik adabiyotga xos fazilatlar bilan novatorlik belgilari sintetik birlashib ketganligini aytib o’tadi: “She’rdagi “She’r yurakli bu lochin” ta’biri klassik tasvirga yaqin tursa, “Bir munchasi qochdilar baland demay, past demay” iborasi xalq ijodiyotining nafasini ufurib turadi. “Umrlar bo’ladiki, tirigida o’likdir, o’limlar bo’ladiki, o’lgan odam tirikdir” kabi lo’nda ifodalar esa Mayakovskiy novatorligining ijodiy ta’sirida topilgan quyma satrlar bo’lib, lirik qahramon dunyoqarashining ko’zgusiga aylanadi⁴. Yusuf Shomansur Maqsud Shayzodaning uch manba ta’sirini garmonik birlashtira olganligini uning tuyg’ular haqqoniyligini bera olishdagi iste’dodiga bog’lasa, uning ijodida hayot tasviri, yangi zamon qahramonlari kechinmalari, bugungi kunning eng dolzarb, tarixiy voqealari o’zining haqqoniy ifodasini topganligini to’rtinchi manba – shoir-tadqiqotchiliga aloqador deb biladi.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Ikkinchi bobda Izzat Sultonning yozuvchi-tadqiqotchiliga alohida e’tibor qaratilib, ilmiy-tanqidiy asarlarining mohiyati ochiqqlanadi. Izzat Sultonning ijtimoiy-tarixiy muhit bilan bosh qahramon munosabatlari haqidagi mulohazalari o’rtaga tashlanadi. “Abay” romanining yutuqlarini to’g’ri talqin qilganligiga urg’u berilib, o’zining ijodiga ham unda qo’yilgan talablar asosida qo’l urganligi aytiladi. Yusuf Shomansur “Ijtimoiy muhit bilan qahramon birligi” tamoyili asosida yaratilgan obrazlar sirasiga aynan Izzat Sulton tomonidan yaratilgan Navoiy, Furqat, Niyoz kabilarni kiritadi. Izzat Sultonning “Mashhur san’atkor” maqolasi ahamiyati yuqori ekanligi aytilib, undagi tarixiy mavzularda ijod qiluvchi qalamkashning burchlarini ilmiy jihatdan asoslab berganligini diqqatga sazovor jihatlardan deb biladi. Tadqiqotchi Izzat Sultonning “Tarix va zamonaviylik” maqolasini ham muhim masalalar ko’tarilganligi jihatidan g’oyatda ahamiyatli deb biladi. Tarixiy janr masalasi faqatgina shakl jihatidan qimmatli emas, nainki tasvir etilayotgan hayotiy materialning mohiyatini qanday tushunish va kishilarning obrazlarini qanday talqin etish, ya’ni mazmun masalasi ekanligini

aytganligini yuqori baholaydi. Qolaversa, muallif tarixiy shaxs va qahramon obrazi masalasini “Mirzo Ulug’bek” tragediyasi misolida taftish qiladi: “Shayxzoda tragediyasida Ulug’bekning davlat arbobi sifatidagi qiyofasi yaxshi aks etganligini to’g’ri ko’rsatgan tadqiqotchi asarda Ulug’bekning olimligi yetarlicha ochib berilmaganligini ham to’g’ri tanqid qiladi. Izzat Sulton O’z fikrini davom ettirib, agar muallif Ulug’bekning olimlik faoliyatini obrazlar sistemasida rivojlantirganda o’sha zamonda mutaassiblikning boshida turgan Xo’ja Axror obrazini yaratish va binobarin, o’rtadagi kurashni keskinroq, yorqinroq ko’rsatish imkoni tug’iladi, deydi”[5]⁵. Yusuf Shomansur Izzat Sultonning maqolalari zamiridagi haqiqatni anglar ekan, dramalarini ana shu falsafani yetkazib turuvchi muhim vositalar ekanligiga ishonch hosil qiladi. Bundan tashqari, uning hayot voqeligini chuqur o’rganishini yuksak baholaydi, ularni muvaffaqiyatli asarlarning negizi deb hisoblaydi. zamirida yuzdan ortiq tarixiy manbalar, adabiy-badiiy, ilmiy, memuar asarlar yotgan “Alisher Navoiy” dramasi badiiyati yuksakligini aytib o’tadi. Unda tarixiy haqiqatga ham, badiiy to’qimga ham tobe bo’lib qolmay, o’sha davr voqeligi realistic aks ettirishga urinish kuchligi o’zbek adabiyotida tarixiy janrning yana bir qadam olg’a siljishiga sabab bo’lganligi ta’kidlaydi. Izzat Sulton uchun esa tarixiy-badiiy asar yozishdan oldin shu mavzu haqidagi ilmiy maqolasi tajriba vazifasini o’taydi. Tadqiqotchi yozuvchining “Adabiyotni yangi bosqichga ko’taraylik” maqolasidagi quyidagi fikrlarni fakt sifatida keltiradi: “Badiiy adabiyotda obraz hayotiy fakt bilan yozuvchi idealining qo’shilishi natijasida maydonga kelgan “quyma”ning xususiyati shuki, u o’z tarkibiga kirgan ikkala elementning ham fazilatini orttiradi. Hayotiy fakt ichki ma’no va yorqinlik kasb etsa, ideal ham hayotiylik va ishontiruvchilik kasb etadi. Natijada hayotiy va yorqin obraz maydonga keladi”[6]⁶. Ko’rinib turibdiki, adibning ilmiy maqolasi yaxshi bir drama yozish uchun zuvala vazifasini bajargan. Buni Yusuf Shomansur dalillar bilan ilmiy asoslab bera olgan. Tarixiy asar

⁴ Юсуф Шомансур. Воқеликни реалистик акс этиришда илмий тафаккурнинг роли: филол. фан. кандидати ...дисс. – Тошкент, 1973 – Б. 39.

⁵ Юсуф Шомансур. Воқеликни реалистик акс этиришда илмий тафаккурнинг роли: филол. фан. кандидати ...дисс. – Тошкент, 1973 – Б.64.

⁶ Иззат Султон. Асарлар(тўрт томлик). II – том. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1972. – Б 128.

yoʻzishdan oldin ilmiy asar yoʻzish tajribasiga Pushkinning “Pugachyov tarixi” ilmiy asarini namuna qilib keltiradi, oʻzbek adabiyotining yirik vakillarining ijod namunalari bilan solishtiradi: “Shunisi xarakterliki, Pushkin Pugachyov hayotini qanday qunt bilan oʻrganib, avval ilmiy risola yaratgan boʻlsa, bizning yozuvchilarimiz Oybek, Uygʻun, Izzat Sultonlar ham Navoiy hayotini shunday chuqur oʻrgandilar, avval ilmiy asarlari bilan maydonga chiqdilar. Oybek, Izzat Sultonlar Navoiy haqidagi badiiy asarni tugallagandan keyin ham shu mavzudagi ilmiy ijodni, tadqiqotni toʻxtatmadilar. Izzat Sultonning “Navoiyning qalb daftari” monografiyasi shuni koʻrsatib turadi”[7]⁷. Bu monografiyaning yutuqlarini eʼtirof etib, Navoiyning tarqoq biografiyasini shakllantirishda dasturulamal boʻlganligini, uni yoʻzish jarayonida Izzat Sulton oʻzining dramaturg, tarjimon, muharrir, tarixchi ekanligini har qachongidan ham keng koʻlamda namoyish etganligini qayd etadi.

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). Yusuf Shomansur Izzat Sultonning ilmiy va badiiy ijodining uygʻun jihatlarini Furqat haqida yozilgan asarlari misolida ham ochiqlab beradi. Furqat haqidagi opera librettosi va kino povestida hamda “Burgutning parvozi” pyesasida ham tarix faktlari va hujjatlarni badiiy toʻqima yordami bilan yanada chuqur va realistic tasvirlashga erishganligini yuksak baholaydi. Xususan, “Burgutning parvozi” da erishgan yutuqlari haqida: “Izzat Sulton asrimizning boshlarida zulmga qarshi bosh koʻtarib chiqqan xalq vakili Namoz oʻgʻri kurashi bilan bogʻliq tarixiy faktlarga suyangan holda, shu kurashning mohiyatiga monand syujet yoʻnalishini belgilaydi. Syujet qurilishida xalq dostonlariga xos favqulod-dalik, bahodirona koʻtarinki ruh alohida rang va ohanglar bilan ifodalanadi”[8]⁸, – deydi. Bundan tashqari tadqiqotchi Izzat Sulton asarlarining tili va uslubiga ham alohida toʻxtalib oʻtadi. Qolaversa, tarixiy asarlarda til koloriti masalasi olim – Izzat Sulton ijodida dadil va toʻgʻri yoritilganligini eʼtibordan chetda qoldirmaydi. Dramaturg sifatida esa xarakter koloritiga alohida eʼtibor berishini haqida

esa “Nomaʼlum kishi”dagi qahramonlari misolida tahlil qilib beradi. Undagi Niyoz, Azamat, Turgʻunoy, Nurbobolar tilida – dramaning asosiy qahramonlari oddiy toʻpolonchilar emas, balki zulmni tag-tomiridan kemirib tashlashga intilayotgan aql-zakovatli kishilar xarakteri yaqqol boʻrtib turishini taʼkidlaydi.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Tadqiqotchi oʻrganayotgan obyektining nafaqat ijobiy tomonlarini yoritib berishi kerakligi ayni haqiqat. Shu bilan birga, unda uchraydigan kamchiliklarni ham koʻzdan qochirmasligi kerak. Yusuf Shomansur ham tadqiqotchi sifatida ijodkorning erishgan yutuqlarini aytishi bilan birga kamchiliklarini ham koʻrsatib oʻtadi. Izzat Sulton dramaturgiyasida uchraydigan kamchilikni til koloriti bilan bogʻliqlikda deb biladi: “Muallif tarixiy tildagi murakkablikdan qutilaman deb goho boshqa bir nuqsonga yoʻl ochib qoʻyadi: tarix qahramonlari goho haddan tashqari koʻp gapiradilarki, bu ularning individual xususiyatiga-gina emas, umuman, ularning xarakteriga toʻgʻri kel-maydi”[9]⁹. Mana shunday qusurlarni koʻrsatgan holda uning mahorati qay darajada ekanligini ham Oybek, Maqsud Shayxzoda ijodiga qiyosan oʻrganib chiqadi.

ADABIYOTLAR ROʻYXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Юсуф Шомансур. Вокеликни реалистик акс эттиришда илмий тафаккурнинг роли: филол. фан. Кандидати.дисс.– Тошкент, 1973 – 158 б.
2. Юсуф Шомансур. Вокеликни реалистик акс эттиришда илмий тафаккурнинг роли: филол. фан. Кандидати.дисс. – Тошкент, 1973 – Б. 9.
3. Иззат Султон. Асарлар(тўрт томлик). II – том. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1972. – Б 128.
4. Султон И. Ҳаёт, адабиёт ва маҳорат: адабий-танқидий ишлар. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1972. – 318 б.
5. Султон И. Адабиёт назарияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1980. – 392 б.

⁷ Юсуф Шомансур. Вокеликни реалистик акс эттиришда илмий тафаккурнинг роли: филол. фан. Кандидати.дисс. – Тошкент, 1973 – Б. 84.

⁸ Юсуф Шомансур. Вокеликни реалистик акс эттиришда илмий тафаккурнинг роли: филол. фан. Кандидати.дисс. – Тошкент, 1973 – Б.91.

⁹ Юсуф Шомансур. Вокеликни реалистик акс эттиришда илмий тафаккурнинг роли. Филол. фан. кандидати ...дисс. – Тошкент, 1973 – Б. 102.